

BRUGUERA, Jordi (1999): *El vocabulari del Llibre dels fets del Rei En Jaume*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, núm. 50). 226 p.

Jordi Bruguera ha esdevingut, per mèrits propis, l'expert del lèxic —i no solament del lèxic— de la *Crònica* del rei Jaume I, des de la publicació l'any 1991 del *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Vol. I: *Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral*; vol. II: *Text i glossari*. Editorial Barcino (Els nostres clàssics, col·lecció B, núm. 10-11). Barcelona. Endemés, altres treballs científics de l'autor han demostrat a bastament el seu interès i la seva capacitat en la lexicografia i la lexicologia històriques, branques relativament marginades en les anàlisis diacròniques de la llengua catalana, si n'exceptuem la vessant que s'ocupa estrictament de l'etimologia, la qual ha estat abordada també especialment per Bruguera. La recança dels filòlegs a endinsar-se en aquest terreny s'explica probablement per les dificultats intrínseques que comporta. L'estudi sincrònic i el de l'evolució dels signes lingüístics no es poden limitar a la descripció de la relació entre uns significants i els significats respectius; el sistema lèxic de qualsevol llengua està íntimament lligat a la realitat cultural, idiosincràtica de la comunitat a què serveix, per la qual cosa una interpretació adequada i exhaustiva requereix inexcusablement emmarcar-lo en uns valors semàntics que no sempre es manifesten inequívocs, sinó que, ben al contrari, sovint obliguen a definir-los o, si més no, a matisar-los a partir del context social en què s'empren, que, per això, hom ha de conèixer pregonament. Altrament, els canvis dels mots sovint són singularment subtils, ja que, tot restant formalment inalterat un significat, pot haver-se produït, tanmateix, una variació en el significat, de manera que no és difícil no captar l'aparició d'una nova paraula, per causa de transformacions minúscules, que solament afecten el concepte.

En la valoració del profit de la investigació històrica del lèxic hem de considerar una qüestió quantitativa i altres qualitatives. Pel que fa a la primera, importa essencialment la varietat de la terminologia; és fàcil que en documents antics, encara que siguin extensos, la concreció en un determinat argument principal redueixi l'aparició de vocabulari de camps semàntics diversos i que fins i tot el nombre de mots diferents de cadascun resulti extremadament limitat: la recurrència reiterada a unes poques idees és una característica habitual en els començos de les llengües romàniques. Doncs bé, com ens indica Jordi Bruguera, el corpus del *Llibre dels fets* de Jaume I és francament ampli i ensems variat, perquè el gènere historiogràfic acostuma a presentar situacions distintes, es mou en escenaris ben diversos, és protagonitzat per personatges de categories socials, edat, condicions en general molt divergents entre si, etcètera; consegüentment el seu examen complet suposa l'atenció respecte a una part important del lèxic del català del segle XIII.

Quant a les remarques qualitatives, en volem destacar una de substancial, que, de fet, no condiciona exclusivament el vocabulari, sinó tots els altres nivells de la llengua: a la *Crònica* de Jaume I predomina el registre oral. Hom sap fins a quin punt aquesta constatació és sociolingüísticament rellevant. Malgrat que la redacció d'una obra, pel fenomen mateix de plasmar-la en l'escriptura, resta l'espontaneïtat, el relaxament, la naturalitat que distingeixen l'ús col·loquial, és obvi que, si la intenció de l'autor és de reflectir-hi el parlar corrent, aquesta esdevé un exponent molt aproximat del que devia ésser el recurs popular a la llengua. Mai no ens cansarem de lamentar fins a quin punt els prejudicis que han prevalgut entre els filòlegs de menyspreament dels textos de caràcter massa familiar han encobert les solucions més normals; sortosament, la consciència de l'error d'aquest capteniment ha empès una creixent atenció als manuscrits els continguts i els trets en general dels quals s'acosten ostensiblement a allò que devia ésser el ressort més corrent de la majoria dels usuaris de l'idioma. Aquest és el cas justament de la literatura medieval de les cròniques.

L'obra que presentem és només parcialment nova, ja que Bruguera hi aplega i hi ordena treballs publicats, que, emperò, ha revisat. Són inèdits els apartats: **Les variants textuais** (p. 159 a 179), **Un fragment d'un nou manuscrit de la Crònica de Jaume I** (p. 181 a 189) i **Addenda et corrigenda a l'edició crítica del Llibre dels fets** (p. 191 a 197). Lluny de retreure que l'autor ens retorni a les seves recerques excel·lents, fem ressaltar precisament la importància que, ultra haver-les retocades, les hagi reunides i contraposades, no basant-se en un criteri cronològic, sinó semàntic i temàtic, perquè, malgrat el títol del llibre, no tot és exclusivament anàlisi del vocabulari: abraça també aspectes morfosintàctics, foneticogràfics i filològics.¹ Havent-se ocupat Bruguera de manera tan específica però saltuària del *Llibre dels fets* de Jaume I, és de gran utilitat que el lector pugui resseguir-ne les contribucions sense solució de continuïtat en allò que es refereix als aspectes diversos del lèxic. Jordi Bruguera ofereix aquests treballs com a complement indestriable de l'edició crítica que publicà l'any 1991.

* * *

La confirmació que la *Crònica* recull un gruix de mots altament significatiu és que en suma prop de dos mil, és a dir, un nombre que s'acosta al que constitueix el lèxic bàsic d'una llengua prou consolidada. En l'esforç encomiable de llur separació en àmbits semàntics, Bruguera en deixa més de quatre-cents que, segons ell, han d'ésser considerats genèrics. Pensem, tanmateix, que alguns dels que cita com a difícils de poder encaixar en cap camp podien haver estat classificats (*abans, antich, luny* 'relacions temporals o espacials'; *abraçar, besar, esquiú, làgremes, voler* 'sentiments, afectes'; *bo, dolç, estrany, estret, ferm, fresc, greu, menut, perseverar, petit, suau* 'qualitats'; *comprar, comptar, estalviar, empenyorar, enbargar, goanyar, vendre* 'activitats mercantils'; *exada* 'estris, utensilis'; *joch, jugar* 'entreteniments', etcètera. Justament Bruguera, en fer el repartiment en percentatges del vocabulari del *Llibre dels fets*, segrega camps semàntics especialment marcats com: *Elements naturals, colors, accidents geogràfics; Vegetació, agricultura; Animals; Home, cos humà, alimentació, malalties; Justícia, dret*, etcètera.

Encara que el registre lingüístic és, com hem dit, preponderantment col·loquial, al costat d'una clara majoria de formes patrimonials que han seguit llur evolució popular, no hi manquen algunes solucions cultistes i semicultistes que Bruguera destria, tot comptant-ne prop d'un centenar, una bona part de les quals pertanyen a l'àmbit religiós; no entenem, nogensmenys, per què hi inclou l'expressió *Omnium Sanctorum* (p. 11), la qual és senzillament i expressament llatina, sense cap indicatiu encara d'evolució cap a la llengua catalana —*Sanctorum* manté fins i tot el grup consonàntic interior no reduït *-nct-*. És obvi, i no caldria subratllar-ho, com ho fa Bruguera, que el nombre i la naturalesa dels cultismes de Jaume I no tinguin comparació amb els d'un autor com Ramon Llull: les obres d'ambdós estan molt considerablement allunyades, des de tots els punts de vista.

En la classificació dels mots, no resta prou clar el sentit que Bruguera dóna a *arcaisme* (p. 12), en referir-se a alguns dels elements lèxics de la *Crònica*; fa la impressió que cau en el defecte freqüent en els treballs d'història de la llengua d'interpretar-los com a tals des de la visió de l'ús actual. A l'època de Jaume I són formes d'ús completament normal *aestmar, avinentea, colpa, covinença, descovinent, egualtat, faena, femna/fembra, feyt, granea, malaute, malautia, noblea, ociure, ordonar, reebre, veer/veser, vençre*, etcètera; en un altre sentit, l'autor hauria d'haver tingut en compte l'oposició oralitat/escriptura en alludir formes com *feyt, ordonar, pertreyt, pretz*, etcètera, ja que el caràcter molt més conservador de la segona sovint explica que determinades grafies no siguin fonètiques, sinó que s'avenen a la tradició, encara que en la llengua parlada la pronunciació hagi evolucionat regularment cap a les solucions corresponents. Semblantment ocorre amb la qua-

1. No és insubstancial remarcar que el títol del llibre no és encertat, perquè no fa justícia a la tasca de l'autor que s'hi recull, que va més enllà de l'anàlisi del vocabulari, i perquè, doncs, no orienta correctament quant al seu contingut.

lificació de dialectalismes de formes que, avui poden ésser definides com a tals, però que, en canvi, eren generals en el català medieval. Jordi Bruguera n'esmenta deu que concorrien pertot amb altres i que solament posteriorment esdevenen variants diatòpiques (*arena/sorra, aydar/ajudar, bis-tia/bèstia, dos/dues, huy/avui, riquea/riquesa...*). Aquesta és una qüestió que ha estat àmpliament debatuda, per exemple en relació amb la presència de dialectalismes balears en Ramon Llull. Pensem que cal superar el desenfocament diacrònic que suposa entendre des de la realitat del català actual fenòmens que pertanyen a altres èpoques i que hi tenen explicacions concretes. Notem, com a mostra simptomàtica, que Bruguera classifica com a arcaisme absolut i alhora com a dialectalisme el verb *aydar*, i que ell mateix insisteix emfàticament en la necessitat de distingir adequadament *arcaisme* i *dialectalisme* en els documents antics (veg. tot el capítol **Les variants textuais**, p. 159 a 179), des de l'òptica dels autors i dels textos que s'analitzen.

* * *

Una aportació d'interès capital i de valor decisiu de Jordi Bruguera és la que, en parlar d'estrangerismes i de mots especials, afronta la influència castellana i provençal a què va referir-se Manuel de Montoliu. Certament que altres filòlegs (M. de Riquer, F. Soldevila, G. Colón, J. Coromines) se n'havien ocupat, recelosos d'acceptar tan primerencament castellanismes en el català; però ningú no hi aprofundeix com Bruguera, amb l'actitud d'interpretar els aragonesismes segons el context (procedència dels interlocutors), i de refusar com a occitanismes i sobretot com a castellanismes formes que no ho són (*Don*, al costat de *En*, i *Dona*, al costat de *Na*; *espantar*, al costat de *espaordir*; *llevar*, al costat de *portar*; *servici*, al costat de *servei*, etcètera). De la mà de Coromines, Bruguera assenyala que Montoliu havia titllat de castellanismes termes que són precisament catalanismes del castellà, com *calçada, sort* i *tanda*.

Pel que fa al vocabulari militar, com ens diu Jordi Bruguera, té una presència especialment notable a la *Crònica*, ja que s'hi narren actes bèl·lics, com les conquestes de Mallorca, de València i de Múrcia. Dins l'ampli marc que constitueix el món militar medieval, Bruguera separa espais concrets, que ajuden el lector a una ordenació dels mots, segons que designin noms de persones individuals o col·lectius i propis dels sarraïns, l'equipament dels qui intervenen en les batalles, les armes defensives i ofensives, les fortificacions, accions de guerra. A més a més, ens indica quan un terme no es documenta en les obres lexicogràfiques catalanes més importants.

Si les lluites són un tema capital en el *Llibre dels fets*, la mediterraneïtat no ho és menys, i, per tant, la referència a formes de la vida marítima, perquè és la mar el conjunt principal de rutes per a l'expansió catalanoaragonesa. En aquest cas, seguint els mateixos criteris de presentació que per al vocabulari militar, la subdivisió en àmbits abraça els noms de persones, les embarcacions i llurs elements, accions, elements naturals en relació amb la marina.

Quant al vocabulari religiós, Bruguera adverteix que no emprà l'expressió *llenguatge religiós*, perquè l'hauria obligat a citar pràcticament tota l'obra de Jaume I, profusament impregnada de religiositat. L'agrupació que d'aquests termes especialitzats fa separa les festivitats de l'any —on caben les locucions temporals de les hores canòniques—, els noms bíblics, doctrina, moral, pietat i litúrgia, gent d'Església. Bruguera fa notar les citacions bíbliques, generalment en llatí, que apareixen a l'obra, les quals —diu— no justifiquen de cap manera, com algú ha pretès, una paternitat eclesiàstica. En aquest apartat, a diferència dels anteriors, Bruguera agrupa formes sinònimes, a més de les variants fonètiques o simplement gràfiques de cadascuna; així, no solament esmenta *Pasca, Pascha* i *Pasqua*, sinó també *Pascor*; *creença* i *fe*; *glòria* i *paradís*; *gràcia, mercè* i *misericòrdia*, etcètera; formes sinònimes que de vegades oposen un sol mot amb una locució, com *combregar* i *pendre o rebre lo cors de Jhesuchrist*; *apostoli, papa* i *Pare Sant* (la locució, emprada com a vocatiu, ens indica Bruguera). No ens trobem amb igual procediment en els capítols dedicats als altres camps semàntics, per la qual cosa constatem una petita mancança de coherència i de regularitat en el mètode.

De gran interès en si mateixos i per al coneixement de la història de la llengua catalana són els dos apartats que Bruguera destina a la toponímia. No solament perquè, qualitativament, els noms de lloc i llur referència geogràfica delimiten uns espais que no sempre coincideixen plenament amb els actuals i que diacrònicament han transformat (fonètica històrica) o fins i tot canviat la denominació —malgrat la immutabilitat i la perdurabilitat de què ens parla Bruguera—, sinó també, quantitativament, per l'abundor que caracteritza l'obra del rei (uns cinc-cents!). Bruguera els divideix per regions i en remarca les variants amb què es transcriuen en els manuscrits (*Barcelona/Barchinona; Lleida/Lèrida*). El topònims connecten amb els antropònims, ja que, llevat del País Valencià i les Balears, era ús medievale que aquests adoptessin el nom del lloc d'origen del llinatge de la persona (*Pere d'Alcanà, Guillem d'Angleola...*). Bruguera separa els pertanyents a Catalunya, al Rosselló, a les Balears, al País Valencià, a l'Aragó, a la Manxa, a Castella, a Múrcia, a Navarra, a Andalusia, a Occitània, a França i a altres països; finalment n'assenyala els no identificats o dubtosos, que són sobretot, encara que no exclusivament, del País Valencià i de l'Aragó.

Bruguera replanteja la interpretació de l'expressió *de part*, tot relacionant-la ara amb el mot *batut* i les seves diverses variants segons els manuscrits, i havent observat lapsus evidents de Coromines en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*; i travant-la amb el present històric, que remarca que és pràcticament inexistent a la *Crònica*, i amb el perfet perifràstic: hi explana una interessant interrelació lexicomorfològica i d'interpretació filològica. D'una banda, conclou que *depart* no és forma verbal, com pretén Coromines, sinó una locució, *de part*, reduïble a *part* 'més enllà, a l'altra banda', com s'apunta en el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover-Moll. De l'altra banda, en la problemàtica del perfet perifràstic, defensa el valor d'*anar* com a portador semàntic de la idea de moviment, locativa o illativa: les locucions amb *anar* no constitueixen, doncs, perfets perifràstics. És aquesta una magistral aportació de Bruguera per a il·luminar un problema en què intervenen qüestions de lèxic, de morfologia i de sintaxi, i que, doncs, no es podia simplificar tant com s'havia fet.

* * *

Hem de confessar que l'apartat **Jaume I al Segon Concili de Lió** (p. 121 a 131) sorprèn qui es disposa a la lectura de qüestions de vocabulari. Perquè, no solament no se n'hi fa ni insinuacions —si exclouem les consideracions etimològiques sobre *Lió*—, sinó perquè, altrament, allò que s'hi planteja concerneix merament un fet històric descrit a la *Crònica* i l'exactitud en la seva explicació a partir de les diverses fonts conciliars. És, per tant, d'un contingut que no s'ajusta a la intenció del llibre.

* * *

Jordi Bruguera fa referència a la caracterització dels manuscrits del *Llibre dels fets* de Jaume I. S'hi mostra savi, prudent; i hi aplica una lògica desapassionada i documentada, que pot desmentir alguns supòsits i moltes afirmacions d'altres estudiosos (Coromines, Ferrando, Escartí). En la tradició filològica catalana ha tingut un abús pes específic l'objectiu d'atribució dialectal de la documentació antiga; mai no ha estat prou ponderada la realitat, en canvi ben evidenciada, que cal anar amb gran cautela a l'hora de concloure que tal o tal forma de la llengua medieval és de tal o tal dialecte, ja que, com hem indicat suara, moltes de les que avui es distingeixen com a variants diatòpiques, en l'antiguitat eren compartides arreu. Bruguera, en defensar que el millor manuscrit de la *Crònica* de Jaume I és el H de Poblet, rebutja la preferència per d'altres, com els D i E, que atreuen l'atenció dels qui senten la complaença dels orígens occidentals o valencians. En parlar de la projecció filològica, assenyala algunes imprecisions de Coromines i de F. Soldevila; i en referir-se a la projecció lingüística, anant més enllà de les anàlisis estrictament lèxiques i entrant especialment en la consideració de trets de fonètica històrica, corregeix afirmacions que Coromines havia donat per segures. La inquietud i la voluntat d'aclarir al màxim dubtes d'aquesta índole han induït Bruguera

a fer l'estudi comparatiu dels manuscrits respecte al H, per tal de verificar si les divergències poden atribuir-se, d'una banda, a variacions dialectals geogràfiques i, de l'altra banda, a variacions cronològiques, és a dir, a solucions de major modernitat d'algun ms. respecte al de Poblet. Quant al primer objectiu, malgrat poder destacar ací i allà solucions occidentals i valencianes, preval la tan subratllada concepció unitària de la llengua a l'època dels seus començos; quant al segon objectiu, és evident que el ms. de Poblet és el que mostra un caràcter més antic; això no obstant, no es manifesta una distància gran amb els altres, la qual cosa confirma una evolució relativament lenta de la llengua catalana.

Bruguera ens presenta un fragment d'un manuscrit nou de la *Crònica* trobat per Jesús Alturo, de la procedència del qual no es té notícia. Encara que Alturo l'emparenta molt directament amb el ms. C, del 1380, Bruguera, després de presentar-nos-en les variants, que afecten òbviament no solament al lèxic, matisa la relació. És aquesta troballa que ens impedirà de dir allò que espontàniament hauríem afirmat en cloure aquesta ressenya: que Jordi Bruguera amb els seus treballs sobre el *Llibre dels fets* de Jaume I ha plantejat exhaustivament qualsevol problemàtica que tingui a veure amb el vocabulari. En filologia, com en totes les ciències, mai ningú no diu la darrera paraula sobre res... Afortunadament!

A part de la bibliografia, un índex d'autors i un altre de mots, l'obra de Jordi Bruguera es tanca amb alguns comentaris que se sumen a la seva edició crítica de la *Crònica* de Jaume I: els *addenda et corrigenda*.